

สตรีในบทละครเรื่องนางสวามิ
ของหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล
Women in M.C.Pichitchirapa Devakul's
Musical Play Script : Savitri

ธณสิน ชุตินทรานนท์

Thanasin Chutintaranond

คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Faculty of Communication Arts, Chulalongkorn University

E-mail: thanasin.c@chula.ac.th

Received: Mar 20, 2019

Revised: Dec 12, 2019

Accepted: Dec 22, 2019

บทคัดย่อ

บทละครเรื่องนางสวามิ พระนิพนธ์ในหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล เป็นบทละครเรื่องนางสวามิ ฉบับแรกในประเทศไทย จัดแสดงครั้งแรกในเดือนมีนาคมปีพุทธศักราช 2458 บทละครดังกล่าวนำเสนอภาพลักษณ์ของนางสวามิที่โดดเด่นสองประการ ได้แก่ การเป็นสตรีผู้ซื่อสัตย์ต่อความรักและการเป็นสตรีผู้รู้จักประมาณตน ซึ่งสอดคล้องกับคำสอนหลักของท่านหญิงที่มุ่งสอนบรรดาลูกศิษย์เมื่อครั้งเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินี อีกทั้งสอดคล้องกับธรรมเนียมปรากฏในเรื่องนางสวามิที่อยู่ในวรรณคดีสันสกฤต เรื่องมหาภารตะ บทละครเรื่องนี้มีกลุ่มเป้าหมายเป็นยุวสตรีไทยและเยาวชนไทย ดังนั้นพระองค์ทรงเลือกใช้กลวิธีการนำเสนอลักษณะของตัวละครตามพระดำริอย่างตรงไปตรงมาในสรุปตอนท้ายเรื่อง

คำสำคัญ: การสื่อสาร บทละคร หม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล สตรีศึกษา
สื่อสารการแสดง

Abstract

H.S.H. Pichitchirapa Devakul's Savitri is the first musical play script of different versions of the Savitri story in Thailand. The first public performance of this version was done on March 1915. This play script represented two striking images of Savitri, the protagonist: a woman loyal to her love and a modest woman. Savitri's characteristics reflect H.S.H. Pichitchitapa's teachings when she was the principal of Rajini School. Moreover, the morals found in Savitri appearing in the Sanskrit epic Mahabharata, was explicitly presented in this play script. Because the audiences of this version were young Thai ladies and Thai youths, the poet therefore chose direct techniques to convey her thought at the conclusion of the story.

Keywords: Communication, play script, M.C.Pichitchirapa Devakul, women's studies, performing arts

บทนำ

“ท่านหญิงพิจิตรจิราภาเมื่อมีพระชนม์ใหญ่ได้
ชงอบรมสั่งสอนกุลธิดาด้วยดี ชงเป็นอาจารย์ที่เคารพรักของ
ศิษย์แป้นจำนวนมาก ... พระองค์ท่านได้ชงช่วยเหลือ
บ้านเมืองเป็นอันมาก สมควนที่จะได้รับความยกย่องในลา
นะของไทยผู้มีเกียรติและเจ้านายที่นำเคารพ”

(Prak, 1943)

จดหมายไว้อาลัยของจอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ลงวันที่ 21 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2486 เป็นหลักฐานลายลักษณ์แสดงถึงคุณงามความดี และผลงานของหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล ได้เป็นรูปธรรม พระองค์เป็นสตรีราชสำนักอดีตอาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินี ผู้มีคุณูปการต่อการพัฒนาการศึกษาในระบบโรงเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบ่มเพาะปลูกฝังให้บรรดายุวสตรีไทยประจักษ์คุณลักษณะอันดีงาม และการประพฤติปฏิบัติอันเหมาะสมแก่ความเป็นสตรี ซึ่งนับว่าเป็นประเด็นที่ถูกกลืนเลหายท่ามกลางยุคสมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา สื่อสุนทรียะหลายประเภทต่างประโคมเรียกร้องให้สตรีไทยรักชาติ และทำหน้าที่รักษาชาติเฉกเช่นบุรุษ ดังปรากฏในคำร้องเพลงร่ำวมาตฐานของท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม เป็นอาทิ กระนั้นหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล กลับเป็นผู้บุกเบิกใช้สื่อสุนทรียะเพื่อโน้มน้าว และสอนให้ยุวสตรีเห็นคุณค่า และจรรยาอันเหมาะสมเป็นสำคัญ

ศาสตราจารย์กิตติคุณคุณดวงเดือน พิศาลบุตร สรุปไว้ว่า “ท่านอาจารย์ได้ทรงริเริ่มวิธีการสอนและการจัดกิจกรรมใหม่ ๆ สำหรับนักเรียนไว้มากมาย ทรงใช้วิธีอบรมและสอนศีลธรรม จริยธรรม และหน้าที่พลเมืองด้วยการใช้บทเพลง ศิลปะ และละครเป็นสื่อ” (Duangduen, 2011) สอดคล้องกับ ยุพาภรณ์ แจ่มเจนกิจ ที่ระบุว่า หม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล เป็น “ผู้ทรงริเริ่มใช้บทเพลงดนตรีไทยเป็นสื่อสำหรับสอนศีลธรรม จรรยา และวัฒนธรรมในโรงเรียน” (Yupaporn, 1987) ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่าหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล เป็นผู้บุกเบิกการใช้ละครการศึกษา และนาฏดุริยางค์ไทยในบริบทโรงเรียนการศึกษาขั้นพื้นฐาน ดังนั้น การศึกษาผลงานสื่อสุนทรียะของพระองค์โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเภทบทละคร จะช่วยสะท้อนให้เห็นถึงพระดำริที่พระองค์ทรงปรารถนาจะสั่งสอนยุวสตรีได้ชัดเจนประการหนึ่ง

พระประวัติหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล

“พิจิตรจิราภา” เป็นพระนามพระราชทานที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่พระธิดาองค์ที่ 3 ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ กับหม่อมใหญ่ เทวกุล ณ อยุธยา ภายหลังที่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงรับท่านหญิงเป็นพระราชธิดาแทนสมเด็จพระเจ้าฟ้า “วิจิตรจิราประภา” พระราชธิดาของพระองค์ที่สิ้นพระชนม์ หม่อมเจ้าพิจิตรจิราภาจึงได้เข้าไปประทับในพระราชสำนักของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ และเรียกพระองค์ว่า “สมเด็จพระแม่” ตั้งแต่นั้นมีพระชนมายุได้ 10 พรรษา

การได้เข้ามาประทับในพระบรมมหาราชวัง ทำให้ท่านหญิงได้มีโอกาสทรงศึกษาเล่าเรียนขั้นต้นร่วมกับพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ จากนั้นทรงเข้าศึกษาโรงเรียนประจำ ณ โรงเรียนสุนันทาลัยกระทั่งสำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 แต่ก็จำต้องออกจากโรงเรียนไม่ทันได้ศึกษาในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 เนื่องจาก “ในสมัยนั้นความนิยมในการศึกษาของสตรียังไม่แพร่หลายเหมือนทุกวันนี้ และกุลธิดาที่ได้เข้าเรียนในโรงเรียนก็ใช้เวลาที่ยังอยู่ในปมวัย พอเริ่มจะเป็นสาวแล้วผู้หลักผู้ใหญ่ก็ให้ออกจากโรงเรียน การเรียนจะจบชั้นหรือไม่นั้นไม่เป็นการสำคัญหย่างใดเลย” (Sibphanpansaner, 1943)

เมื่อมีพระชันษา 18 ปี แม้ว่าท่านหญิงทรงออกจากโรงเรียนสุนันทาลัยแล้ว แต่ก็ชวนขวยศิการเพิ่มเติมด้วยพระองค์เองกระทั่งมีความแตกฉานทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ จึงได้ทำหน้าที่ถวายพระอักษรวิชาภาษาอังกฤษแก่พระเจ้าลูกเธอและพระบรมวงศานุวงศ์อีกหลายพระองค์ รวมถึงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยเป็นผู้จัดการเก็บเงินสำหรับทรงใช้สอยของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถอีกด้วย

เมื่อสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถโปรดเกล้าฯ จัดตั้งโรงเรียนราชินีขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2446 ณ มุมถนนอัษฎางค์และถนนจักรเพชร และได้ดำเนินการจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรสามัญศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการเรื่อยมา

กระทั่งปี พ.ศ. 2449 สมเด็จฯ จึงได้โปรดฯ ให้หม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล เข้ามาช่วยสอนเป็นอาจารย์พิเศษ โดยไม่รับเงินเดือน หลังจากนั้นจึงได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ ตั้งแต่วันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2450 เป็นต้นมา เมื่อมีพระชันษา 26 ปี

แม้ว่าท่านหญิงจะทรงดำรงตำแหน่งบริหารเป็นอาจารย์ใหญ่ของโรงเรียนแล้ว แต่พระองค์ก็ยังทรงทำหน้าที่เป็นครูประจำชั้น ครูผู้สอน และเป็นผู้ทำบัญชีของโรงเรียนเช่นเดิม อีกทั้งยังได้จัดอบรมทางวิชาการแก่ครูในโรงเรียนเพื่อพัฒนาศักยภาพของครูด้วย ในขณะที่พระองค์ทรงเป็นอาจารย์ใหญ่ นับว่าได้สร้างความก้าวหน้า และความเฟื่องฟูทางวิชาการแก่โรงเรียนราชินี เช่น

พ.ศ. 2456 ทรงอนุเคราะห์ให้ออกหนังสือพิมพ์ของโรงเรียนชื่อ “สตรีพจน์” และต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น “ราชินีบำรุง” เพื่อนำเสนอความรู้และวิทยาการต่าง ๆ

พ.ศ. 2466 ทรงจัดให้มีการเปิดรับแผนกปฐมวัยขึ้น และปรับปรุงวิธีการสอนใหม่ทั้งหมดตามหลักมอนเตสซอรี (Montessori) และเฟรเบล (Froebel) รวมถึงสอนให้มีการพ้อนรำแบบไทยเพื่ออบรมให้ออกก่าลังกาย และปลูกฝังศิลปวัฒนธรรมไทย พระดำริดังกล่าวได้รับการขับเคลื่อนผ่านการฝึกฝนทักษะปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอกระทั่งเกิดเป็นละครลำซุดเล็กของโรงเรียนราชินี และมีชื่อเสียงอย่างกว้างขวางในสังคม นอกจากนี้หม่อมเจ้าสิปปพันธ์พารเสนอ โสณกุล ได้บันทึกไว้ว่าท่านหญิง “ได้ขังแต่งบทละครคอนทุกเรื่องสำหรับเด็กเล่น อีกทั้งบทเพลงที่ร้องอยู่เป็นประจำทั้งหมดหลายเพลงด้วยกัน เมื่อจะเล่นละครเรื่องใหม่ก็ขังกำกับการฝึกซ้อมเอง ถ้าเป็นเรื่องที่จะเล่นในงานที่ขังเห็นว่าสำคัญ ก็ขังกำกับการทำฉาก ทำเครื่องแต่งกาย และเครื่องแต่งโรงเองเสมอ” (Sibphanpansaner, 1943)

พ.ศ. 2483 ท่านหญิงทรงตั้งสมาคมนักเรียนเก่าราชินี เพื่อเป็นองค์กรในการสื่อสาร และสานความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างนักเรียนราชินีรุ่นต่าง ๆ และที่ประชุมของสมาคมฯ ได้มีมติเลือกพระองค์เป็นนายกิตติมศักดิ์ของสมาคม

พระองค์ดำเนินงานเข้มแข็ง อาทิ จัดให้มีการแสดงวิวัฒนาการชิ้นครั้งแรกในรูปแบบ การแสดงละครเพื่อช่วยหาเงินบริจาคจากนักเรียนเก่า เป็นต้น

ตลอดระยะเวลาของการปฏิบัติหน้าที่ “ครู” ของหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล สามารถกล่าวได้ว่าท่านทรงประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีหลายประการ ด้านหนึ่งนั้นหม่อมราชวงศ์เสริมศรี เกษมศรี ระบุว่า “ท่านซงรักชาติหย่างยิ่ง ซงทำอะไรเพื่อชาติ เพื่อความเจริญของชาติ และโดยเฉพาะหย่างยิ่งเพื่อความเจริญของผู้ หยิงไทย” (Sermstri, 1943) ส่วนอีกด้านหนึ่งนั้น ท่านเน้นการสอน “เกี่ยวกับความ ซื่อสัจกตัญญูตอวงศ์สกุล ท่านอาจารย์ก้ซงยืนหยัดปฏิบัติหน้าที่หย่างไม่ย่อท้อเลย จนก้าวเดียว” (Sermstri, 1943) ท่านหญิงทรงเน้นย้ำคำสอนไว้ชัดเจนในเรื่อง การศึกษาของโรงเรียนผู้หญิงดังที่ตีพิมพ์ใน *ดุสิตสมิต* ฉบับพิเศษ พ.ศ. 2463 ความ ว่า “หยิงที่ได้รับการศึกษาแล้วควรจะเป็นคนหมั่นมีความสามาถ มีความซื่อตรง มีความเจียมตัว มีหิริโอตัมปะ ถ้าจะต้องเป็นภรรยาใครก้ให้เป็นคู่ร่วมทุกข์ได้” (Pichitchirapa, 1943) ทั้งนี้สอดคล้องกับบทความที่ศิษยานุศิษย์ร่วมกันประมวล คำสอนของท่านหญิง ความตอนหนึ่งว่า “จงเป็นผู้รู้จักกาละเทศะ จงเป็นสตรีที่ดี งาม มีความรู้และมารยาตร์อันน่ารัก ทำคุณความดีเป็นศรีของประเทศชาติ ถ้าได้ แต่งงาน ก้จงเป็นภรรยาที่ซื่อสัจ เพื่อนุชยาภของสามี” (Pichitranusorn, 1943)

กล่าวได้ว่าด้วยพระประวัติของหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล ซึ่งได้รับการกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูจากเจ้านายชั้นสูงในพระบรมมหาราชวัง ตลอดจนความใฝ่รู้ และมีจิตใจอันเสียสละงดงาม ทำให้ท่านหญิงสามารถอุทิศกำลังกาย และกำลังใจ ทั้งปวงปฏิบัติหน้าที่อันประเสริฐ และก่อปรคุณูปการยิ่งต่อการพัฒนาสตรีไทย นับเนื่องกว่า 36 ปี จำนวนลูกศิษย์ของท่านหญิงนั้นมีหลายพันคน จวบจนวาระ สิ้นท้ายของชีวิตในวันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2486 นับว่าพระองค์เป็นราชสตรีไทย ผู้ทำหน้าที่วางรากฐานการพัฒนาสตรีไทยอย่างต่อเนื่อง และมีผลงานโดดเด่น เป็นรูปธรรมชัดเจนควรแก่การสรรเสริญท่านหนึ่ง

พระอัจฉริยภาพด้านการประพันธ์ของหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล

ในแวดวงบรรณพิภพ นามปากกา “พ.จ.” “คนศรี” และ “ดนตรี” ของหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล ย่อมเป็นที่รู้จักโดยเฉพาะอย่างยิ่งใน “สตริฟัวร์” “ราชินีบัวรุ่ง” “ดุสิตสมิต” ตลอดจนชื่อที่ปรากฏจารึกในบทละครหลากหลายเรื่อง แม้ว่าท่านหญิงจะสำเร็จการศึกษาเพียงระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 แต่ฝีมือในการประพันธ์ของท่านหญิงนั้นกลับได้รับการชื่นชม และกล่าวขาน ดังที่หม่อมราชวงศ์เสริมศรี เกษมศรี ระบุว่า “เมื่อฉันขอให้ท่านชงแต่งบทเพลงให้ได้กตาบอดร้อง แสดงความขอบคุณผู้ที่ไปในงานประจำปีของโรงเรียนสอนคนตาบอด ท่านชงแต่งเสียดายในเวลาไม่ถึง 5 นาที และชงให้ท่านเองเสียดว่าควนจะปรับเข้ากับเพลงไทย ท่านเองไหน” (Serm Sri, 1943) ความรวดเร็วในการแต่งคำประพันธ์นี้สอดคล้องกับที่ เสนาะจิตร สุวรรณโพธิศรี ระบุไว้ว่า “ท่านอาจารย์ทรงเป็นอัจฉริยะในทางกวีนิพนธ์โดยแท้ ทรงสามารถแต่งคำประพันธ์ได้ในเวลาเพียง 5-10 นาที ทรงแต่งเพลงสำหรับนักเรียนเล็กไว้มากมาย” (Sanorjit, 1981) ยิ่งไปกว่านั้นศาสตราจารย์กิตติคุณคุณดวงเดือน พิศาลบุตร ได้ศึกษาผลงานของท่านหญิงแล้วสรุปว่า “ทรงมีความสามารถพิเศษทางการแต่งคำประพันธ์ได้รวดเร็วและมีคติสอนใจ จึงทรงนิพนธ์บทละคร เนื้อเพลงแผ่กระจายคติธรรมและแนวการประพฤติตนให้นักเรียนขับร้องแสดงท่าประกอบ และเล่นละคร”(Duangduen, 2011)

ความสามารถด้านการประพันธ์ของท่านหญิงนับว่าโดดเด่น กระนั้นท่านหญิงก็ไม่เคยปิดกั้น หรือหวงแหนความรู้ด้านการประพันธ์ของตน กลับมีจิตใจเผื่อแผ่เพื่อสร้างคนให้มีความสามารถด้านการประพันธ์โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบรรดาเพื่อนร่วมงาน ณ โรงเรียนราชินี ดังที่ นิล วิมุจตะกุล อดีตอาจารย์โรงเรียนราชินีซึ่งเคยถวายงานท่านหญิงกล่าวสรุปไว้ว่า “ท่านอาจารย์ได้จัดให้มีการประชุมครูทุกวันเสาร์ ชงแนะนำการสอนวิชาการบางหย่างให้แก่ครู พระองค์ท่านเปนกวี ชงประพันธ์บทกลอนได้รวดเร็วและไพเราะ ท่านได้ชงสอนให้ครูในสมัยก่อนหัดแต่งโคลง กลอน และนักเรียนรุ่นเก่าก็ได้เรียนจากพระองค์ท่าน” (Nil, 1943)

ผลงานสื่อสุนทรียะของท่านหญิงมีจำนวนมากปรากฏทั้งในรูปแบบบทเพลง บทละคร และกวีนิพนธ์ ซึ่งมีผลงานที่ทรงนิพนธ์ขึ้นเป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ รวมถึงผลงานที่ทรงแปลจากภาษาต่างประเทศเป็นภาษาไทย ศาสตราจารย์กิตติคุณสุนน อมรวิวัฒน์ อาจารย์สวัสดิ์ จงกล และศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ไพฑูริย์ สินลารัตน์ ได้ศึกษาประมวล และวิเคราะห์ผลงานสื่อสุนทรียะของหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล พบว่า “หม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา นับว่าเป็นบุคคลที่มีความสามารถในการประพันธ์โดยเฉพาะบทร้อยกรองอย่างหาตัวจับยาก ทรงมีพระปรีชาที่จะนิพนธ์บทร้อยกรองต่าง ๆ ได้ในเวลาอันรวดเร็ว ทรงนำข้อคิดต่าง ๆ จากธรรมชาติในประสบการณ์ของพระองค์มาสอดใส่ในบทร้อยกรองเพื่อใช้สำหรับอบรมสั่งสอนนักเรียน ทรงแบ่งนักเรียนออกเป็นรุ่นตามระดับอายุได้ 3 รุ่น” (Sumon, Sawat and Paitoon, 1998) โดยแต่ละรุ่นบทร้อยกรองจะมีเนื้อหาแตกต่างกันสรุปรายละเอียดดังนี้

กลุ่มที่หนึ่ง นักเรียนรุ่นเด็กเล็ก ลักษณะผลงานสื่อสุนทรียะจะเป็นร้อยกรอง โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับธรรมชาติ ทั้งต้นไม้ และสัตว์นานาพันธุ์ เช่น บทว่าด้วยกุหลาบ จำปา แมวเหมียว เป็นต้น

กลุ่มที่สอง นักเรียนชั้นใหญ่ เนื้อหาจะทรงสั่งสอนให้นักเรียนขยันเรียน มีความรับผิดชอบในหน้าที่ และให้ประพฤติตัวเรียบร้อย

กลุ่มที่สาม นักเรียนชั้นผู้ใหญ่ เนื้อหาจะทรงสั่งสอนให้รักประเทศชาติ ทำตัวให้เป็นประโยชน์ รักษาภิริยามารยาท ฯลฯ

ผลงานของพระองค์มีหลากหลายประเภท และจัดแสดงเผยแพร่ต่างกรรมต่างวาระ ทั้งงานประจำปีของโรงเรียน งานกาชาด ตลอดจนการแสดงหน้าพระที่นั่งต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง ซึ่งจากพระอัจฉริยภาพของท่านหญิงอันวิเศษนี้จึงได้รับความไว้วางใจ และไว้วางพระราชหฤทัยให้ประพันธ์กวีนิพนธ์ และบทละครเป็นภาษาอังกฤษเพื่อจัดการแสดงอย่างสม่ำเสมอ ผลงานของพระองค์ล้วนเป็นที่ชื่นชอบแก่ผู้รับสารอย่างยิ่งดังที่หม่อมราชวงศ์เสริมศรี เกษมศรี กล่าวถึงผลงานบทประพันธ์เรื่อง *สุวรรณสาม* ซึ่งหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล ประพันธ์

ขึ้นเพื่อจัดทำเป็นหนังสือจำหน่ายโดยนำรายได้เข้าสมทบในมูลนิธิคนตาบอด ความตอนหนึ่งว่า “ในเรื่องนี้ได้ขงนิพนธ์บทร้อยกรองภาษาอังกฤษคัดลอกภาษาไทยด้วยเพื่อสะดวกแก่ชาวต่างประเทศที่จะเข้าใจเรื่องชาตของไทย ฉันพึงจะได้อ่านบทร้อยกรองภาษาอังกฤษซึ่งคนไทยแต่งครั้งนี้เป็นครั้งแรก รู้สึกว่าไพเราะและซาบซึ้งจับใจไม่แพ้ของฝรั่งที่ฉันเคยอ่านมาเลยทีเดียว... ฉันรู้สึกภูมิใจที่คนไทยเรามีตัวดชาวต่างประเทศเหมือนกันในเชิงประพันธ์บทกลอนต่าง ๆ” (Sermisri, 1943)

ผลงานประพันธ์ของท่านหญิงนอกจากบทละครสำหรับจัดการแสดงละครเวทีแล้ว ยังมีผลงานบทละครเพื่อการศึกษาอีกหลายเรื่อง เช่น บทละครเรื่อง “ใครฆ่าเชื้อโรค” ซึ่งสอนเกี่ยวกับสุขภาวะและอนามัย บทละครเรื่อง “น้ำอมฤต” ซึ่งสอนเกี่ยวกับการกระทำตนให้เป็นประโยชน์ ฯลฯ อย่างไรก็ตามที่น่าสังเกตว่าในบรรดาผลงานพระนิพนธ์ของท่านหญิงซึ่งมีหลายประเภท และจำนวนประเภทหลายเรื่องนั้น สำหรับประเภทบทละครร้องกลับปรากฏอยู่เพียงเรื่องเดียว กล่าวคือ บทละครเรื่อง “สาวตรี”

สาวตรี ในบริบทสังคมไทย

เรื่อง “สาวตรี” เป็นอุปายาน หรือเรื่องแทรกที่ปรากฏอยู่ในมหากาพย์มหาภารตะ ซึ่งเนื้อหาตอนที่เรื่องดังกล่าวปรากฏอยู่นั้น คือ วนบรพ ซึ่งเป็นบรพที่ 3 มีเนื้อความว่าด้วย “พวกป่าณพเดินทางอยู่ในป่า” (Manee-pin, 2008) เรื่องราวของ “สาวตรี” ในบริบทสังคมไทยมักรู้จักกันในฐานะบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์แปลเป็นความเรียงภาษาไทยจากฉบับภาษาอังกฤษ ดังมีความปรากฏในหมายเหตุท้ายเรื่องว่า “แปลจากฉบับคำแปลภาษาอังกฤษของประดาปจันทรรอย, ซึ่งยืมมาจากหอสมุดวชิรญาณ” (Vajiravuj, 1940) กระนั้นนักวรรณคดีได้ให้ทรรศนาธิบายเพิ่มเติมว่า “แท้จริงแล้ว ฉบับคำแปลภาษาอังกฤษของประดาปจันทร รอย ที่พระองค์ทรงกล่าวไว้นี้ก็คือ ฉบับที่คงคูลิเป็นผู้แปล โดยมีประดาปจันทร รอย เป็นบรรณาธิการ” (Kittisak, 1993)

สาวิตรี ฉบับความเรียงภาษาไทยนี้ แม้จะมีได้ปรากฏชัดเจนว่าพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์แล้วเสร็จเมื่อใด แต่กิตติศักดิ์ เกิดอรุณสุขศรี สันนิษฐานว่า “ลักษณะการเขียนภาษาไทยประการหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ในการแปลเรื่องสาวิตรี ได้แก่ การใช้เครื่องหมายวรรคตอน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนิยมใช้เครื่องหมายวรรคตอนในภาษาไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2460 นับแต่นั้นมาพระราชนิพนธ์ทุกเรื่องของพระองค์จึงมีเครื่องหมายวรรคตอนปรากฏอยู่” (Kittisak, 1993) ด้วยเหตุนี้จึงอนุมานได้ว่าพระราชนิพนธ์ความเรียงเรื่องสาวิตรีของพระองค์น่าจะทรงพระราชนิพนธ์แล้วเสร็จอย่างรวดเร็วที่สุดในปี พ.ศ. 2460 ส่วนพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องสาวิตรีนั้น “ล้นเกล้ารัชกาลที่ 6 ทรงพระราชนิพนธ์เสร็จทั้งเรื่องใน พ.ศ. 2468 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายที่ทรงครองราชย์ก่อนสวรรคต พระองค์ทรงบรรจเพลงประกอบเอาไว้เพียง 19 เพลง จาก 81 เพลง และประกอบไปด้วยบทสวดอีก 2 บท ... จึงสันนิษฐานว่า บทละครเรื่องสาวิตรี มิได้จัดแสดงในรัชสมัยของพระองค์แม้เพียงครั้งเดียว” (Thanasin, 2012)

ปิ่น มาลากุล ได้กล่าวถึงการจัดแสดงบทละครเรื่องสาวิตรี พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ความตอนหนึ่งว่า “คณะละครบรรทมสินธุ์ของพระยาอนิรุทธเทวาได้จัดแสดงเผยแพร่แก่ประชาชนครั้งแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่โรงละครศรีอยุธยา ถนนเฟื่องนคร” (Pin, 1977) จากนั้นเรื่องสาวิตรีได้รับความนิยมในการจัดแสดง และผลิตซ้ำผ่านรูปแบบละครตามชนบท และละครตะวันตกอีกหลายครั้ง ดังที่ชนสิน ชูตินธวานนท์ (Thanasin, 2012) สรุปไว้ดังนี้

1) การแสดงละครเรื่อง “สาวิตรี” ของบริษัทแดส เอนเตอร์เทนเมนต์ จำกัด กำกับการแสดงโดย ฉลาดเลิศ ตุงคมณี นำแสดงโดยปรกรณ์ พรพิสุทธิ จีรวุฒิ จันทรฉายแสง และรัชนิกร พันธุ์มณี จัดแสดงเดือนตุลาคม พ.ศ. 2539 ณ โรงละครกรุงเทพ

บทละครเรื่องเรื่องสาวิตรี พระนิพนธ์ในหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล

พระนิพนธ์บทละครเรื่องเรื่องสาวิตรี ของหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล เป็นพระนิพนธ์บทละครเรื่องเพียงเรื่องเดียวของพระองค์ ประกอบด้วย 89 คำกลอน จำแนกเป็นฉันทลักษณ์ประเภทกลอน จำนวน 80 คำกลอน กาพย์ฉก 16 จำนวน 6 คำกลอน และบทดอกสร้อย จำนวน 3 คำกลอน จัดแสดงครั้งแรกในการ “แสดงในงานปีโรงเรียน ครั้งที่ 1 เมื่อวันที่ 27 มีนาคม พุทธศักราช 2458” (Pichitchirapa, 1981) หากพิจารณาจากห้วงเวลาข้างต้นจะสังเกตได้ว่าผลงานบทละครเรื่องนี้ ท่านหญิงทรงนิพนธ์แล้วเสร็จ และจัดแสดงก่อนที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชนิพนธ์แปลความเรียงเรื่องสาวิตรีเสร็จสิ้น อย่างไรก็ตามในบทละครของท่านหญิง ผู้เขียนพบว่ามีการเรียกชื่อตัวละครบางตัวแตกต่างจากบทพระราชนิพนธ์ของสิ้นเกล้ารัชกาลที่ 6 อาทิ เรียก “พระสตัยวัต” แทน “พระสตัยวาน” เป็นต้น ดังความว่า

“...นามพระสตัยวัตฤทธิ	พระฤทธิเล็งแจ้งกิจจา
ว่าพระสตัยวัตจักบรรลย์	ในเขตรับพรราชา”

(Pichitchirapa, 1981)

บทความนี้ผู้เขียนมิได้มีเป้าประสงค์ในการค้นคว้า และตรวจสอบที่มาของตัวบทต้นทางที่หม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล ทรงนำมาใช้เป็นแหล่งข้อมูลสำหรับการนิพนธ์บทละครเรื่องนี้ ทว่าปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นสะท้อนให้เห็นว่าแท้จริงแล้วเรื่องสาวิตรี เป็นเรื่องที่รับรู้อย่างกว้างขวางอยู่ในราชสำนักไทยตั้งแต่ก่อนที่ความเรียงเรื่องสาวิตรีจะได้รับการแปลโดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกทั้งยังแสดงให้เห็นชัดเจนว่าเรื่องสาวิตรี อันเป็นเรื่องแทรกในมหากาพย์มหาภารตะที่แพร่หลายอยู่ในบริบทสังคมไทยสมัยนั้นคงมิได้มีเพียงสำนวนเดียว ดังที่กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย ระบุว่า “โดยเหตุที่เป็นเรื่องเก่าแก่ มีอายุสืบทอดมานับเป็นเวลาพัน ๆ ปี เพราะฉะนั้นมหากาพย์มหาภารตะจึงเป็นวรรณกรรมที่มีปรากฏอยู่ด้วยกันหลายฉบับ หลายอักษร และหลายสำนวนแปล อย่างไรก็ตาม แม้จะแตกต่างกันบ้างในเรื่องปณิธานหรือเรื่องแทรกเสริมเติมแต่ง แต่ในเนื้อหา

สาระ หรือเค้าโครงหลักแล้วมหาพยัมหารัตนะทุกฉบับก็คงเป็น “มหาภารตะ” อันหนึ่งอันเดียวกัน” (Karuna and Rueng-urai, 2018)

จากการพิจารณาการเรียกชื่อตัวละครดังที่กล่าวแล้วข้างต้น และลักษณะตัวละครที่ปรากฏในเรื่อง เช่น การกำหนดคุณสมบัติให้พระสตียวัตเป็นผู้เกียจคร้าน ดังความตอนหนึ่งว่า “แต่เราเกียจคร้านมานานเข้า มิเป็นอันแสวงหาผลาหาร” รวมไปถึงโครงเรื่องที่แตกต่างจากสำนวนของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อาทิ ปรากฏตอนที่เทวดา และมนุษย์ผู้มีโณงนมาเกี้ยวพาราสีนางสาวิตรี ดังตัวอย่างความตอนหนึ่งว่า

เทวดา “มาเถิดเจ้าโณงนมาอย่าขามจิตร

พีมัยบ้านณมิตรบนสวรรค์

จะพาเจ้าดวงใจวิไลวรรณ

ชมช่อขั้วนิมานสำราญรมย์

เมืองมนุษย์สุดยากลำบากเหลือ

เจ้าชาติเชื้อกษัตริย์ดูงามสม

ควรจะอยู่สวรรค์อันอุดม

เขยชมสมบัติพัสถานันต์

แม้ประสงคฺสิ่งใดจะสำเร็จ

พร้อมเสร็จมิไ้ทุกสิ่งสรรพ

จะกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูทุกคืนวัน

มิให้ขวัญเนตรน้องข้องขัดใจ”

(Pichitchirapa, 1981)

ตัวอย่างทั้งหมดที่นำมาเสนอนี้นำไปสู่ข้อสันนิษฐานของผู้เขียนว่า บทละครเรื่องสาวิตรี ของหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล น่าจะมีใช้สำนวนเดียวกันกับฉบับของประตูปจันทร รอย เป็นบรรณาธิการ ซึ่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เป็นตัวบทต้นทางในการแปลความเรียงเรื่องสาวิตรี

นางสาวตรี แบบอย่างแห่งยุวสตรีไทย

บทละครเรื่องนางสาวตรี พระนิพนธ์ในหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล นำเสนอภาพลักษณ์ของนางสาวตรี ซึ่งเป็นตัวละครเอก (protagonist) ที่มีความโดดเด่นจำนวน 2 ประการ ได้แก่ การเป็นสตรีผู้ซื่อตรงต่อความรัก และการเป็นสตรีผู้รู้จักประมาณตน ซึ่งสอดคล้องกับคำสั่งสอนของท่านหญิงเกี่ยวกับคุณสมบัติของยุวสตรีไทยดังที่ได้กล่าวไปแล้วในตอนต้นของบทความ ทั้งนี้ผู้เขียนจะนำเสนอให้เห็นเป็นรูปธรรมว่าคุณสมบัติดังกล่าวได้รับการถ่ายทอดผ่านตัวละครนางสาวตรีในบทละครเรื่องฉบับนี้อย่างไร

นางสาวตรี สตรีผู้ซื่อตรงต่อความรัก

ความตายมีอาจพรากความสัมพันธ์ของสามีและภริยาในวัฒนธรรมฮินดู มณีปิ่น พรหมสุทธิลักษณ์ ได้สรุปความของบทสวดสำหรับพิธีศพที่ปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทมีใจความว่า “ก่อนที่จะจุดไฟที่เชิงตะกอน เมียของผู้ตายที่นอนอยู่ข้าง ๆ ศพจะถูกขึ้น และธนูในมือของเขาก็จะถูกดึงออกไป แสดงว่าในสมัยก่อนหน้านั้น เมียของผู้ตายและอาวุธของเขาจะถูกเผาไปพร้อม ๆ กับผู้ตาย” (Manee-pin, 2008) เรื่องสาวตรี ซึ่งปรากฏอยู่ในมหากาพย์มหาภารตะอันเป็นตำนานปรัมปราสันสกฤตในวัฒนธรรมฮินดูจึงได้รับอิทธิพลของความคิดดังกล่าวเช่นกัน

บทละครเรื่องนางสาวตรี ของหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล ได้ถ่ายทอดความคิดข้างต้น อันสะท้อนให้เห็นถึงความซื่อตรงต่อความรักของนางสาวตรีได้อย่างชัดเจน ดังปรากฏในตัวบทอยู่เป็นระยะ ตั้งแต่ช่วงปูพื้นเรื่อง (exposition) ดังความว่า

“ไฉนจึงได้ก็ใจหาย สามีเราก็จางวาย

พระฤษีท่านทำนาย เหลือจะแก้ให้คลาย น่าจะต้องตายตามกัน”

(Pichitchirapa, 1981)

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่านางสาวตรีอยู่ภายใต้ถึงผลลัพธ์อันจะเกิดขึ้นเมื่อได้เลือกพระสัถยวัตเป็นคู่ครอง จากคำทำนายของพระฤษี หากแต่เมื่อนางตก

ลงใจเลือกผู้ใดเป็นสามีแล้ว นางก็มั่นคงในหัวใจ และยอมรับสิ่งที่เกิดขึ้นตามมาโดยไม่ลังเล กระนั้นเมื่อถึงจุดสูงสุดของเรื่อง (climax) ซึ่งเป็นกำหนดที่พระสตัยวัตวายปรารถน และเมื่อพระยมได้เดินทางมา “หยีบดวงหทัย” ด้วยพระองค์เองแล้ว นางสาวตรีในบทละครร้องฉบับนี้กลับแสดงให้เห็นถึงความซื่อตรงต่อความรักของตนอย่างน่านับถือ กล่าวคือ นางสาวตรีได้พูดถึงความตายอย่างเป็นธรรมดา และแสดงเจตนาพร้อมแลกชีวิตไปพร้อมกับสามีของตน ความว่า

พระยม “เจ้ารู้ว่าสามีจักวาย

ก็ควรคลายความรักเร่งผลึกหนี

เหตุไฉนหลงไหลไปเห็นดี

กับซากผีนาทุเรศสังเวชใจ

สาวตรี ข้าทราบแล้วไม่แคล้วจักอาสา

แต่น้ำใจผูกพันพิสมัย

จะขอตายตามไปไม่อาลัย

ท่านจงให้ข้าม้วยด้วยเถิดรา”

(Pichitchirapa, 1981)

จะเห็นได้ว่า “คำขอ” ของนางสาวตรีในบทละครฉบับนี้ เป็นการขอที่พร้อมพลีชีวิตของตัวเอง หรือ “ตายตาม “อย่าง “ไม่อาลัย” สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าความซื่อตรงต่อสามีของนางสาวตรินั้นยิ่งใหญ่ และมีอาจมีสิ่งใดน่าเกรงกลัวไปกว่าการดำรงชีพอยู่โดยปราศจากความ “ซื่อตรง” ในความรัก อีกทั้งเมื่อพิจารณาตัวบทข้างต้นจะเห็นว่ากวีเลือกใช้คำว่า “เถิด” ซึ่งราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายว่าเป็น “คำประกอบท้ายกริยาแสดงความหมายเป็นเชิงตกลง วิงวอน หรือชักจูง” (Office of the Royal Society, 2011) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงเจตนาของผู้แต่งที่ปรารถนาจะสื่อสารความคิดของตัวละครอย่างชัดเจน ดังนั้นการที่นางสาวตรีก่อว่าว่า “ท่านจงให้ข้าม้วยด้วยเถิดรา” คือ การอ้อนวอน และยินยอมให้พระยม “หยีบดวงหทัย” ของนางสาวตรีไปพร้อมกับพระสตัยวัตนั่นเอง

ความคิดอันว่าด้วยความซื่อตรงต่อความรักมิได้ปรากฏเพียงเฉพาะการ
สอนแทรกอยู่ในการกระทำของตัวละครเท่านั้น หากแต่ในตอนท้ายของเรื่องท่าน
หญิงได้ระบุคำสอนไว้อย่างตรงไปตรงมาอีกด้วย ดังความว่า

สาวตรี ท่านช่วยผลาญชีวาข้าเสียเถิด

พระยม เจ้าประเสริฐสุดหญิง

สาวตรี อย่าขัดขวาง

พระยม ยังมีควรจะตาย

สาวตรี อายากวาวาง

พระยม นำขมนางซื่อสัตย์ต่อภักดา

(Pichitchirapa, 1981)

จะเห็นได้ว่าท่านหญิงทรงเน้นความปรารถนาของนางสาวตรีหลายครั้ง
เพื่อนำเสนอความคิดอย่างเป็นรูปธรรม แม้กระทั่งตอนท้ายของเรื่องยังเน้นว่า
“ท่านช่วยผลาญชีวาข้าเสียเถิด” และ “อายากวาวาง” ซึ่งการกระทำอัน “ซื่อสัตย์
ต่อภักดา” ที่ประจักษ์แก่พระยมนี้นำไปสู่ความ “นำขม” ยิ่งไปกว่านั้นความคิดว่า
ด้วย ความ “ซื่อสัตย์” ต่อสามีนี้สอดคล้องกับคำสอนของท่านหญิงที่คอยย้ำเตือน
ยุวสตรีลูกศิษย์ของพระองค์อยู่เสมอ ดังความว่า “จงเป็นภรรยาที่ซื่อสัตย์ เพื่อน
ทุกข์ยากของสามี” (Pichitransorn, 1943)

นางสาวตรี สตรีผู้รู้จักประมาณตน

บทละครเรื่องสาวตรี ของหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล นับว่าเป็น
สำนวนของเรื่องสาวตรีที่มีเนื้อหาแตกต่างจากความเรียง และบทละครเรื่อง
สาวตรี พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะอย่าง
ยิ่งการปรากฏเหตุการณ์ “ลองใจ” นางสาวตรีเพื่อแสดงให้เห็นคุณสมบัติของผู้หญิง
ที่รู้จักประมาณตน หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า “พอใจในสิ่งที่ตนเองมี” ทั้งนี้พระยม
ได้ปรารถนาถึงจิตใจแห่งสามัญมนุษย์อันเปลี่ยนแปลงได้ง่ายดังความตอนหนึ่งว่า

พระยม “...ใจคนหรือแน่อนาน
เปลี่ยนเป็นประมาณ ทุกแล้วกลับสุขก็มี
เสียของรักรำไคก็
แม้พบอื่นมี ก็กลับยินดีปรีดา...”

(Pichitchirapa, 1981)

เหตุการณ์ที่นำเสนอความคิดดังกล่าวเกิดขึ้นเมื่อพระสตัยวัตสิ้นชีวิต
พระยมได้กล่าวลงใจนางสาวตรีถึง 3 ครั้ง มีรายละเอียดดังนี้

การลงใจครั้งแรก เป็นการลงใจด้วย “ทรัพย์สมบัติ” อันมีมูลค่า
มหาศาลซึ่งเป็นที่ปรารถนาของปฤชน โดยเป็นข้อเสนอจากตัวพระยมเอง
ดังความว่า

พระยม “อย่าตายเลยอยู่เซยสมบัติอื่น
เจ้าไม่คืนไปเมืองก็ไม่ว่า
ชอบสิ่งใดจงแกลงแจ้งกิจจา
เราจะหามาให้ทุกสิ่งอัน”

(Pichitchirapa, 1981)

การลงใจครั้งที่สอง เป็นการลงใจด้วย “ทรัพย์สมบัติ” และ “คุณภาพ
ชีวิต” ที่ดีกว่าการอยู่บนโลกมนุษย์ กล่าวคือ การไปอยู่บนทิพยพิมานสรวงสวรรค์
โดยเป็นข้อเสนอจากเทวดา ดังความว่า

เทวดา “มาเถิดเจ้าโหมงามอย่าขามจิตร
ที่มีบ้านนฤมิตรบนสวรรค์
จะพาเจ้าดวงใจวิไลวรรณ
ชมช่อขัณฑ์วิมานสำราญรมย์
เมืองมนุษย์สุดยากลำบากเหลือ
เจ้าชาติเชื้อกษัตริย์ดูงามสม
ควรจะอยู่สวรรค์อันอุดม
เซยชมสมบัติที่มีอนันต์

แม้ประสงค์สิ่งใดจะสำเร็จ
พร้อมเสร็จมิไฉนทุกสิ่งสรรพ
จะกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูทุกคืนวัน
มิให้ขวัญเนตรน้องช้องขัดใจ”

(Pichitchirapa, 1981)

การลงใจครั้งที่สาม เป็นการลงใจด้วย “คุณภาพชีวิต” ที่ดีกว่าการ
ต้องอยู่ในไพรพนาตร โดยเป็นข้อเสนอจากมนุษย์ผู้มีรูปโฉมงดงาม และชาติเชื้อ
กษัตริย์ ความว่า

มนุษย์งาม “พี่เป็นเจ้าภาราย่างสงสัย
จะรับไปเวียงไชยไฉ่สวน
ซึ่งสามมรณายารัญจน
ถึงคร่ำครวญก็มีไฉ่จะเป็นมา
โอเจ้าสาวตรีของพี่เอ๋ย
เจ้าเคยสุขแต่หลังมาอย่างไร
จะเพียรให้สุขเจ้ามากยิ่งขึ้น
ขอเชิญเจ้าเข้าไปในภาราย
จะนั่งนอนอยู่ป่านาอันตราย”

(Pichitchirapa, 1981)

การลงใจทั้งสามครั้งนี้เป็นการลงใจเพื่อสะท้อนให้เห็นคุณสมบัติอัน
ประเสริฐยิ่งของนางสาวตรี คือการรู้จักประมาณตน โดยจากตัวบทจะเห็นว่า
นางสาวตรีได้โต้ตอบกลับไปยังชัดเจนถึงความประสงค์ที่มีปรารถนา “ทรัพย์
สมบัติ” และ “คุณภาพชีวิต” ไฉ่ ๆ ที่แตกต่างจากความเป็นอยู่ในปัจจุบัน เช่น
ในการตอบโต้กับเทวดา และมนุษย์งาม นางสาวตรีกล่าวตามลำดับว่า

สาวตรี “อนึ่งตัวท่านกับเรานี้
ก็ไกลกันเต็มทีดูน่าขัน
เปรียบเช่นฟ้ากับดินก็เหมือนกัน

จะผ่อนผันฉันใดไม่เห็นควร”

และ

สาวตรี

“เป็นไฉนจึงกล้ามาดูหมิ่น
เราจะหลงกลลั่นนั้นอย่าหมาย
ถ้าแม่เรารักสุขสนุกสบาย
มียากกายตามมาในอรัญ”

(Pichitchirapa, 1981)

ข้อความที่ยกมาข้างต้นนี้สะท้อนให้เห็นการรู้จักประมาณตนของนางสาวตรีอย่างชัดเจน ในบทสนทนาระหว่างนางสาวตรีกับเทวดา สะท้อนให้เห็นว่านางไม่คิดมากใหญ่ใฝ่สูงจนเกินตนโดยใช้ความเปรียบระหว่าง “ดิน” กับ “ฟ้า” ซึ่งอยู่ห่างกันเป็นอนันต์ ยิ่งไปกว่านั้นในบทเจรจาระหว่างนางสาวตรีกับมนุษย์งามก็สะท้อนให้เห็นถึง “ความพอใจในสิ่งที่ตนมีตนเป็น” เพราะว่าหากนางสาวตรี “รักสุขสนุกสบาย” แล้วก็ยอม “ไปเวียงไชย” ซึ่งสะดวกสบายกว่าการอยู่กลางป่าเป็นหลายเท่านี้

ความคิดอันว่าด้วยการรู้จักประมาณตนนี้ ก็สอดคล้องกับคำสั่งสอนของท่านหญิงเช่นเดียวกัน กล่าวคือ “หญิงที่ได้รับการศึกษาแล้วควรจะเป็นคนหมั่นมีความสามรถ มีความซื่อตรง มีความเจียมตัว มีหิริโอตตัปปะ” (Pichitransorn, 1943) ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าท่านหญิงทรงสอดแทรกความคิดดังกล่าวไว้ในบทสนทนาของตัวละครได้อย่างแนบคายยิ่ง

ข้อสังเกตประการหนึ่ง ได้แก่ กลวิธีที่ท่านหญิงทรงเลือกใช้เพื่อสื่อสารความคิดของพระองค์สู่กลุ่มเป้าหมายผ่านบทละครเรื่องสาวตรี กล่าวคือการกล่าวอย่างเถรตรง ไม่ว่าจะเป็นความคิดอันว่าด้วยการซื่อตรงต่อความรักและความคิดอันว่าด้วยการรู้จักประมาณตน ดังความว่า

“ความซื่อตรงคงสำคัญกว่าสิ่งอื่น ถึงใครยื่นดาวให้ไม่ไผ่ฝืน
สู้ยอมตายไม่เสียตายชีวัน ดึกว่าหันทุจริตให้ผิดที่”

(Pichitchirapa, 1981)

การที่พระองค์ระบุดำสอนอย่างตรงไปตรงมาโดยสรุปไว้อย่างได้ความในคำกลอนเดียวนี้น่าจะเป็นเพราะบทละครเรื่องเรื่องสาวิตรีมีกลุ่มเป้าหมาย คือ ยุวสตรี และเยาวชนไทย ดังที่จะเห็นได้ว่าปรากฏการนำเสนอเรื่องดังกล่าวในงานแสดงของโรงเรียน ด้วยเหตุนี้เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายเข้าถึง และเข้าใจพระดำริที่ประสงค์จะนำเสนอได้ถูกต้องตรงกันโดยง่าย จึงทรงเลือกใช้วิธีการสรุปความให้ชัดเจนอย่างเถรตรงอีกทีหนึ่ง เช่นเดียวกับลักษณะนิทานคำสอนที่มักปรากฏท้ายเรื่องว่า “นิทานเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า” ซึ่งบรรดายุวสตรีย่อมคุ้นเคยจากการเติบโตในสังคมไทย

สรุป

นางสาวิตรีในบทละครเรื่องเรื่องสาวิตรี พระนิพนธ์ในหม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล นับว่าถอดแบบนางสาวิตรีที่ปรากฏในมหากาพย์มหาภารตะซึ่งเป็นตัวบทต้นทางออกมาได้ใกล้เคียง และมีชั้นเชิง สอดคล้องกับที่ กรุณา-เรองอุไร กุศลาสัย ได้แปลตัวบทมหาภารตะตอนหนึ่งซึ่งกล่าวถึงนางสาวิตรีไว้ความว่า “มหาพิตรไม่ต้องเป็นห่วงในความปลอดภัยของพระนางเทรปาทีหรือ เพราะพระนางมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระสวามีของพระนาง เช่นเดียวกับที่นางสาวิตรีมีต่อพระสตัยวาน และปติวรตาธรรม” (Karuna and Rueng-urai, 2018) อันหมายถึงธรรมอันว่าด้วยความซื่อสัตย์ภักดีที่ภรรยามีต่อสามี กล่าวได้ว่าบทละครเรื่องฉบับของพระองค์นับเป็นบทละครเรื่องสาวิตรีฉบับภาษาไทยที่เก่าแก่ที่สุด และคุณสมบัติของนางสาวิตรีที่นำเสนอนั้นก็สะท้อนให้เห็นถึงคุณสมบัติของยุวสตรีไทยที่พึงปรารถนาตามพระดำริของท่านหญิงท่ามกลางบริบทยุคหลังสมัยสงครามมหาเอเซียบูรพา อีกทั้งบทละครเรื่องนี้ยังแสดงให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพของพระองค์ในการประพันธ์ และการเลือกตัวบทต้นทางที่เหมาะสมสำหรับเป็นสื่อการสอนยุวสตรีได้อย่างเป็นรูปธรรม การที่บทละครดังกล่าวมีตัวละครเอกเป็นสตรีกลุ่มเป้าหมายซึ่งเป็นยุวสตรีจึงมีคู่เปรียบที่มีคุณสมบัติใกล้เคียงกับตน นำมาซึ่ง

การทิวความใกล้ชิด และหลอมรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างตัวสาร และผู้รับสารได้ดียิ่งขึ้น

ทั้งนี้คุณสมบัติของยุวสตรีที่ดีเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ เพราะจะนำมาซึ่งคำชื่นชม และการสรรเสริญจากผู้คนโดยทั่วไปในสมัยนั้น คุณสมบัติที่ว่านี้มีไขความงดงามของรูปลักษณ์ หากแต่เป็นความดีที่พึงประพฤติปฏิบัติ ดังที่พระองค์สรุปไว้ชัดเจนในบทละครเรื่องสวามีตรี ผ่านความเปรียบอันงดงาม ความว่า

“ดูดอกไม้เบิกบานตระการตา	ที่อยู่ใกล้ศาลาอาศรม
คำโบราณกล่าวมาน่านิยม	คือเชยชมหญิงงามพร้อมความดี
ว่าบริสุทธิ์ดุดอกไม้หอม	ทุกคนยอมสรรเสริญอยู่ยังมี
แม้รูปงามความชั่วเป็นราศี	ดังมาลีรักกลิ่นสิ้นราคา”

(Pichitchirapa, 1981)

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยปฏิบัติการวิจัยวัฒนธรรมสยามศึกษา: การวิจัยและนวัตกรรมสังคม กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

References

Amornwivat, S., Jongkol, S., & Sinlarat, P. 1998. **Siamese Intuition: An Educational Analysis**. Bangkok: Chulalongkorn University Press. (in Thai)

- Chutintaranond, T. 2012. **Intertextuality of Savitri Plays and a New Creation to Communicate the Ideal of Love.** (Master degree thesis: Chulalongkorn University) (in Thai)
- Chutintaranond, T. 2018. Portrayal of New Women Images in Thai Society through Female Protagonists in King Rama VI's Play Script. **Academic Journal of Humanities and Social Sciences, Burapa University**, 26(52), 49-70. (in Thai)
- Chutintaranond, T. & Sinthuphan, J. 2016. Savitri the Musical: An Ideal Love Communication through Musical Theatre. **IDA Journal of Language and Communication**, 21(29), 72-91. (in Thai)
- Devakul, P. 1943. Education for Women. In **Pichitranusorn**. (pp. 38-41). Bangkok: Panichsupapol. (in Thai)
- Devakul, P. 1981. Savitri: The Musical Theatre Play Script. In **Play Scripts, Songs, and Poems of M.C.Pichitchirapa Devakul**. (pp. 40-44). Bangkok: S.S. (in Thai)
- Jangjenkij, Y. 1987. **Women Education in Thai Society: A Case Study of Rajini School (B.E. 1934 – 1960)** (Master degree thesis, Thammasat University). (in Thai)
- Kasemsri, S. 1943. A Woman who Built the Country by Special Methods. In **Pichitranusorn**. (pp. 3-34). Bangkok: Panichsupapol. (in Thai)
- Kerdarunsuksi, K. 1993. **An Analytical Study of King Rama VI's Savitri as a Play.** (Master degree thesis, Chulalongkorn University) (in Thai)
- Ketroj, T. 2016. **Lexicon of Sanskrit Literature.** Bangkok: Sangdao. (in Thai)

- Kusalasai, K. & Kusalasai, R. 2018. **The Mahabharata**. Bangkok: Siam Paritat. (in Thai)
- Malakula, P. 1977. **Drama Works of King Rama VI**. Bangkok: Thai-wattanapanich. (in Thai)
- Office of the Royal Society. 2011. **Dictionary of Thai Language**. Bangkok: Office of the Royal Society. (in Thai)
- Phiboonsongkram, P. 1943. Morning Letter. In **Pichitranusorn**. (pp. A.). Bangkok: Panichsupapol. (in Thai)
- Phromsutthirak, M. 2008. **History of Sanskrit Literature**. Nakornpathom: Silpakorn University Press. (in Thai)
- Pichitranusorn. 1943. Bangkok: **Panichsupapol**. (in Thai)
- Pisarnbutara, D. 2011. **Collected Articles of Professor Emeritus M.R.Duangduen Pisarnbutara**. Bangkok: Chin Aksorn. (in Thai)
- Sonakula, S. 1943. Biography of M.C.Pichitchirapa Devakul. In **Pichitranusorn**. (pp. E.). Bangkok: Panichsupapol. (in Thai)
- Suwanphotisri, S. 1981. Biography of M.C.Pichitchirapa Devakul. In **Play Scripts, Songs, and Poems of M.C.Pichitchirapa Devakul**. (pp. 1-11). Bangkok: S.S. (in Thai)
- Vajiravuj, M. 1940. **Savitri**. Bangkok: Thai-kasem. (in Thai)
- Wimuktakul, N. 1943. M.C.Pichitchirapa Devakul in the Eyes of Senior Teacher of Rajini School. In **Pichitranusorn**. (pp. 35-37). Bangkok: Panichsupapol. (in Thai)